

واکاوی زیبایی‌شناسی و نمادپردازی در هنر معماری قشقایی به روش پدیدارشناسی

لیلا علی‌پور*

تاریخ دریافت مقاله:

۱۴۰۰/۰۳/۳۱

تاریخ پذیرش مقاله:

۱۴۰۱/۱۰/۲۰

چکیده

نمادپردازی و زیبایی‌شناسی مردمان در هنرهایشان نمود می‌یابد. سایر محققانی که معماری سیاه‌چادر را مورد توجه قرار داده‌اند از نظر عناصر و اجزا، ویژگی‌های سازه‌ای، اقلیمی یا شیوه زندگی به آن توجه کرده‌اند. آن‌ها به تمجید زیبایی‌های آن پرداخته‌اند اما جنبه‌های زیبایی‌شناسانه را تحلیل نکرده‌اند. این پژوهش با تمرکز بر سیاه‌چادر عشایر قشقایی به‌عنوان جلوه‌ای از معماری بومی در پی این است که پیام‌ها و انگاره‌های زیبایی‌شناسانه را به‌صورت اکتشاف پدیدارشناسانه شناسایی کند. هدف این پژوهش شناخت ساختار معنا در معماری سیاه‌چادر است. زیبایی‌شناسی و نمادپردازی به‌عنوان بالاترین سطح معنی در معماری عشایر کمتر مورد توجه قرار گرفته است. داده‌های این پژوهش به‌صورت مشاهده یک ایشوم بیلاقی عشایر قشقایی و صحبت با زنان گردآوری شده و به‌صورت پدیدارشناسی تحلیل شده است. چهارچوب نظری بر اساس نظریه فرهنگی - اجتماعی راپاپورت و پدیدارشناسانه باشلار تدوین شده است. بر اساس این چهارچوب مؤلفه‌های گهواره، مرزها، درون و بیرون، بزرگ و کوچک، آرمان، آشیانه، شکل‌ها و رنگ‌ها بر مبنای سه عنصر خیال، رؤیا و افسانه تحلیل می‌شوند. سؤال این پژوهش این است که ویژگی‌های نمادین و زیبایی‌شناسی چگونه بر شکل سیاه‌چادر عشایر قشقایی تأثیرگذار است؟ یافته‌ها نشان می‌دهد نمادهایی مانند رؤیایرزدازی نامحدود، بی‌کرانگی قلمروی سکونت، عناصر طبیعت، تقدس اجاق، پناه، کمال‌گرایی، جلوه انسانی سیاه‌چادر، عشق ورزیدن به خانه، مینیاتوری از عمارت آرمانی، صمیمیت و مرزهای نسبی در ارتباط شکل سیاه‌چادر با معنا قابل خوانش است. نتایج همچنین نشان می‌دهد کل مجموعه سیاه‌چادر با عرصه‌های اطراف به‌عنوان نظام خانه مدنظر است و ساختار شکل‌گیری عناصر مختلف به‌صورت شکل‌گیری عرصه‌ها در یک ساختار مارپیچی حول زن عشایر تعریف می‌شود. بنابراین در کنار سایر عوامل سرپناه و شیوه زندگی، مفهوم ادراکی پناه، معنا و نمادها در ایجاد معماری بومی سیاه‌چادر نقش تعیین‌کننده دارد.

کلمات کلیدی: نماد، پناه، آرمان، آستانه، خیال.

* استادیار، گروه معماری، دانشکده معماری، دانشکده‌گان هنرهای زیبا، دانشگاه تهران، تهران، ایران. Leila.alipour@ut.ac.ir

مقدمه

ساخته‌های بومی مانند معماری نمود مستقیم و ناخودآگاه نیازها، ارزش‌ها و آرمان‌ها است. معماری بومی بیان جدیدی از جهان‌بینی مردمان است که با تأثیر از محیط مطلوب یا آرمانی ایشان بدون دخالت معماران شکل گرفته است (راپاپورت، ۱۳۸۸). معماری خانه را می‌توان از دیدگاه‌های اقلیمی، عملکردی، شیوه زندگی، اجتماعی، آیینی یا زیبایی‌شناسی موردتوجه و تحلیل قرار داد. معماری بومی کوچروها چادرهایی است که قابلیت حمل و برپایی مجدد دارند. این ساخته‌های به‌ظاهر ساده بیانگر تلاش برای شکل دادن محیط بر اساس تصور از محیط آرمانی و خلق فرم‌ها و نمادها با ابتدایی‌ترین امکانات است.

در پژوهش‌های گذشته به صنایع‌دستی عشایر از بعد نمادپردازی و زیبایی‌شناسی توجه شده است اما معماری کمتر از این بعد موردتوجه قرار گرفته است. مطالعات سیاه‌چادر که در گذشته توسط سایر محققان انجام شده است شامل توصیف، تعریف و تمجید، تحلیل جزئیات و فن ساخت و تحلیل قرارگاه‌های رفتاری و تیپولوژی بوده است؛ درحالی‌که سیاه‌چادر بیش از سرپناه است و همچون سایر خانه‌های بومی محیطی است که به بهترین شکل با آرمان‌ها و رؤیاهای انسان سازنده آن هماهنگ و منطبق است. برای پا گذاشتن به عرصه خیال و کشف نمادپردازی در فضا باید از استدلال‌های علت و معلولی مبتنی بر سرپناه و پاسخ‌گویی به نیازهای کارکردی فاصله گرفت و پیچیدگی‌های ذهن انسان خیال‌باف و رؤیاپرداز را مدنظر داشت (باشلار، ۱۳۹۲). باورها و آیین‌ها در این شیوه نگاه موردتوجه قرار می‌گیرد و خانه به‌عنوان بضاعت فناوری دیده نمی‌شود بلکه قلمروی خیال‌پردازی در نظر گرفته می‌شود.

انتخاب سیاه‌چادر برای این تحقیق به جهت اصالت آن است که هویت خود را در طول قرن‌ها حفظ کرده است. ابتدا به کمک نظریه آموس راپاپورت و گاستون باشلار چهارچوبی تدوین می‌شود، به کمک این چهارچوب سیاه‌چادر قشقای در محدوده اقامت گروهی از این ایل به‌صورت مشاهده و به روش پدیدارشناسی بررسی می‌شود. در این مطالعه مؤلفه‌های معنایی و زیبایی‌شناسی به‌عنوان متغیرهای مستقل و شکل سکونتگاه به‌عنوان متغیر وابسته در نظر گرفته می‌شود. بنابراین سؤال پژوهش به‌صورت زیر است:

چگونه ویژگی‌های نمادین و زیبایی‌شناسی بر شکل خانه (سیاه‌چادر) عشایر قشقای تأثیرگذار است؟

ادبیات موضوع

پیشینه موضوع

اولین محققان سیاه‌چادر عشایر قشقای اغلب به توصیف و معرفی می‌پرداختند و به تعریف و تمجید سیاه‌چادرها اکتفا می‌کردند. به تدریج مطالعات تحلیل آغاز شدند که در ادامه تحقیقات مختلف سیاه‌چادر در چند دسته موردبررسی قرار می‌گیرد. تحلیل پیشینه موضوع بر اساس آنچه موردتوجه هر تحقیق بوده در جدول شماره ۱ آمده است.

دسته اول تحقیقاتی است که به بررسی تکنیک‌ها و فنون ساخت در سیاه‌چادر عشایر به‌خصوص عشایر قشقای پرداخته‌اند. از جمله می‌توان به دیگر (۱۳۶۶) و زرگر (۱۳۷۸) اشاره کرد. کیانی (۱۳۷۱) به مطالعه ویژگی‌های فرهنگی عشایر پرداخته، اما تأثیر این ویژگی‌ها را در معماری عشایر تحلیل نکرده و به توصیف معماری سیاه‌چادر پرداخته است. حساس (۱۳۹۵) به معرفی سیاه‌چادر و برشمردن ویژگی‌های تکنیکی و فنون اجرا باتوجه به سبک زندگی و مصالح بومی پرداخته است.

سیاه چادر قشقایی از ابعاد پایداری محیطی، کالبدی، اجتماعی و اقتصادی پرداختند و انعطاف‌پذیری، تنوع‌پذیری و انطباق‌پذیری با شیوه زندگی و معیشت را مطالعه کردند.

دسته چهارم مطالعاتی است که مانند دسته قبل به تحلیل سیاه‌چادر از بعد شیوه زندگی پرداخته‌اند، اما ویژگی‌های فرهنگی و اجتماعی به‌وجودآورنده این شیوه زندگی مانند باورها، مذهب و جایگاه زن را نیز موردتوجه قرار داده‌اند. افشاری و پوردیهیمی (۱۳۹۴) به تحلیل توالی فعالیت‌ها و قرارگاه‌های رفتاری در سیاه‌چادر قشقایی پرداختند. یافته‌های آن‌ها نشان می‌دهد که معانی‌ای مانند حفظ جایگاه اجتماعی، محرمیت افراد و فعالیت‌ها و مطلوبیت محیطی رویدادها در شکل‌گیری این سکونتگاه‌ها نقش دارد و توالی مناسب فضایی و زمانی قرارگاه‌های رفتاری را نتیجه گرفتند. دانایی نیا و ایل بیگی پور (۱۳۹۶) به تعریف و شناخت ویژگی‌های منظر فرهنگی ایل بختیاری پرداختند و نشان دادند چگونه باورها بر استقرار مطبخ در چادر و جایگاه زنان مؤثر است. این محققان باتوجه‌به نظریه راپاپورت چادرهای عشایری را از ابعاد متغیرهای مختلف اقلیم، مصالح و فناوری ساخت، سایت، دفاع، اقتصاد، دین و باورها و شیوه زندگی مانند نیازهای اساسی و خانواده تحلیل کردند. یافته‌های ورمقانی (۱۳۹۳) نشان می‌دهد سیاه‌چادر هم‌زمان با سایر فعالیت‌های محیط اطراف آن شامل آشپزخانه، محل شیردوشی دام‌ها و اسطبل، مرغدانی و آخور و فضای باز محوطه مقابل چادر تحلیل شود. رنجبر و محمودی (۱۳۹۹) به مقایسه سیاه‌چادر ایل کرد و بختیاری پرداختند و بحث کردند که چه عواملی موجب شده است که تفاوت‌هایی در شکل سیاه‌چادر این دو قوم به وجود آید. عوامل تأثیرگذار بر شکل را تحت

دسته دوم تحقیقاتی است که به تحلیل ساختار، گونه‌شناسی و مقایسه سیاه‌چادر در بیان عشایر ایلات مختلف پرداخته‌اند. فیلبرگ (۱۳۷۱) ریخت‌شناسی چادرهای عشایری و شباهت‌ها و تفاوت‌ها را در بین ایلات مختلف موردتوجه قرار داده است. علی‌پور (۱۴۰۰) به مقایسه سیاه‌چادر قشقایی و بختیاری پرداخته است. محققان با بررسی سیاه‌چادرهای کوچ‌روها در ایران به گونه‌شناسی پرداختند و وجود تنوع در این چادرها را محصول تنوع اقلیمی دانسته و انطباق با شرایط اقلیمی و جغرافیایی را سرچشمه خلق شکل دانسته‌اند (Hassas & Bardzinska-Bonenberg, 2020, 181). آقایی، حصاری و کرمی (۱۳۹۷) سکونتگاه‌های عشایر قشقایی را از بعد زمانی - مکانی به پنج دسته زمستانی قشلاقی، پاییزی قشلاقی، تابستانی ییلاقی، بهاری ییلاقی، بهاری قشلاقی طبقه‌بندی کردند. ویژگی‌های متفاوت هرکدام را برشمرده و بخش‌های مختلف سیاه‌چادر را در بین گونه‌های مختلف مقایسه کردند.

دسته سوم تحقیقاتی است که عملکردها و قرارگاه‌های رفتاری را مطالعه کرده و عناصر سیاه‌چادر را باتوجه‌به نیازهای عملکردی و شیوه زندگی تحلیل کرده‌اند. افشاری (۱۳۹۹) باتوجه‌به فرهنگ سکونت، مواردی مانند ساعات استفاده از فضا، قرارگاه‌های رفتار، فرم، هندسه، ابعاد و فضای باز و بسته را در دو بخش ییلاق و قشلاق توضیح داده است. لفافچی (۱۳۹۲) به شناخت اجزا و عناصر سیاه‌چادر و ارتباط با شیوه زندگی عشایر قشقایی پرداخته است. روحی (۱۳۹۵) به مطالعه فن ساخت سیاه‌چادر یکی از ایلات ایران، شیوه برپایی سیاه‌چادر و بخش‌های مختلف آن پرداخته است و از نظر انطباق با شیوه زندگی و اقلیم بحث کرده است. بزرگر، مهدی نژاد و حیدری (۱۳۹۹) به مطالعه

کم‌رنگ می‌شود. رنجبر و محمودی (۱۳۹۹) در ارتباط با نمادها بیان کرده‌اند که بیشتر نمادهای استفاده‌شده در سیاه‌چادرها مربوط به اعتقادات مذهبی و چشم‌زخم است و تزئینات سیاه‌چادر عشایر بختیاری و عشایر کرد را مقایسه کردند. تحقیقاتی که در حوزه معماری کوچروهای سایر کشورها انجام شده است شامل مطالعات گونه‌شناسی (Andrews, 1997)، بررسی سازه‌ای (Mendonça, 2017)، قرارگاه‌های رفتاری و رابطه فضای کارکردی و اجتماعی (Hasgul, 2015) و مطالعه تحولات و تغییرات در طول تاریخ و رابطه با تغییر در شیوه زندگی (Scelta, 2011) است.

مؤلفه‌های عوامل اقلیمی، مهمان‌نوازی، مراسم شادی، حفاظت و امنیت بررسی کردند. در ارتباط با جنبه‌های فرهنگی به مکان‌یابی جای مردان، میهمانان، زنان و فرزندان در سیاه‌چادر، پیوستگی سیاه‌چادر با سایر چادرها، گردهمایی و جلسات خانوادگی، تفریح و سرگرمی اشاره کردند.

دسته پنجم شامل مطالعاتی است که از دیدگاه زیبایی‌شناسی و نمادها به سیاه‌چادر توجه کرده‌اند. نصرتی و قلی‌پور (۱۳۹۸) قلمروها را در سیاه‌چادر عشایر کوچرو مطالعه کردند و نشان دادند که مرزهای سیاه‌چادر نفوذپذیر است و رابطه درون و برون در آن

ج ۱. دسته‌بندی تحقیقات معماری سیاه‌چادر بر اساس موضوع مطالعه

مطالعات معماری سیاه‌چادر به ترتیب زمان	دسته اول		دسته دوم		دسته سوم		دسته چهارم		دسته پنجم	
	تکنیک و فن ساخت	ساختار (سازه، اقلیم، شکل)	گونه‌شناسی و مقایسه	عناصر و بخش‌های مختلف	عملکرد و قرارگاه‌های رفتاری	اجتماعی و فرهنگی	سمبل‌ها و نمادها	زیبایی‌شناسی		
کیانی (۱۳۷۱)	✓									
فیلبرگ (۱۳۷۱)		✓	✓							
زرگر (۱۳۷۸)	✓									
دیگار (۱۳۶۶)	✓									
لقافچی (۱۳۹۲)				✓	✓					
ورمقانی (۱۳۹۳)				✓	✓					
افشاری و پوردیهیمی (۱۳۹۴)					✓					
روحی (۱۳۹۵)	✓				✓					
حساس (۱۳۹۵)	✓									
دانایی نیا و ایل بیگی پور (۱۳۹۶)		✓								
آقایی و همکاران (۱۳۹۷)			✓							
نصرتی و قلی‌پور (۱۳۹۸)				✓				✓		
افشاری (۱۳۹۹)	✓	✓		✓	✓					
برزگر و همکاران (۱۳۹۹)					✓					
رنجبر و محمودی (۱۳۹۹)			✓					✓		
علی پور (۱۴۰۰)		✓						✓		
Andrews (1997)		✓								
Scelta (2011)			✓							
Hasgul (2015)					✓					
Mendonça (2017)	✓	✓								
Hassas & Bardzinska-Bonenberg (2020)		✓	✓							

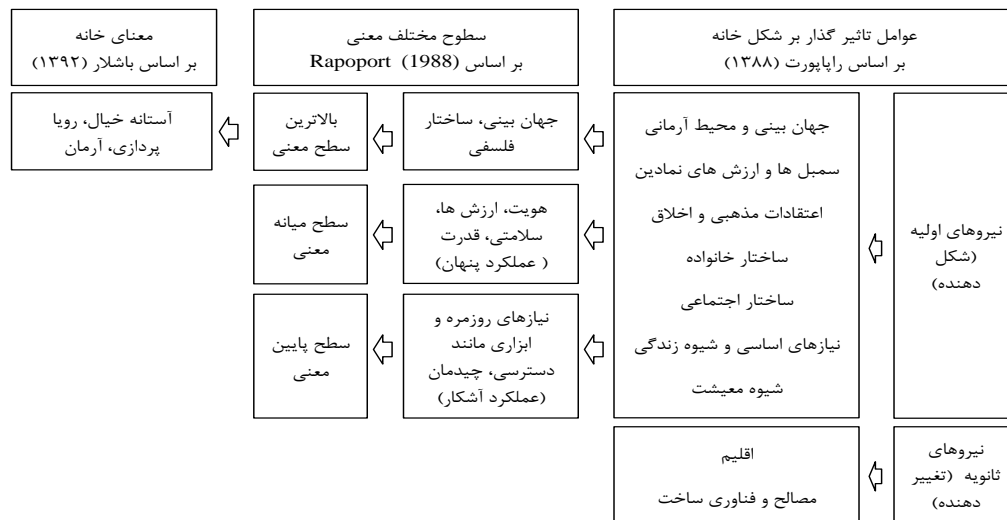
مبانی نظری

در مورد پدیدارشناسی خانه است. راپاپورت (۱۳۸۸) انواع تئوری‌ها را در مورد شکل خانه شامل اولویت بخشیدن به عامل اقلیم و نیاز به سرپناه، مصالح و تکنولوژی ساخت، سایت و موقعیت، دفاع، اقتصاد و

در راستای تدوین ساختار بررسی، به دو نظریه مهم اشاره می‌شود. این نظریه‌ها شامل نظریه راپاپورت در ارتباط با عوامل تأثیرگذار بر شکل خانه و نظریه باشلار

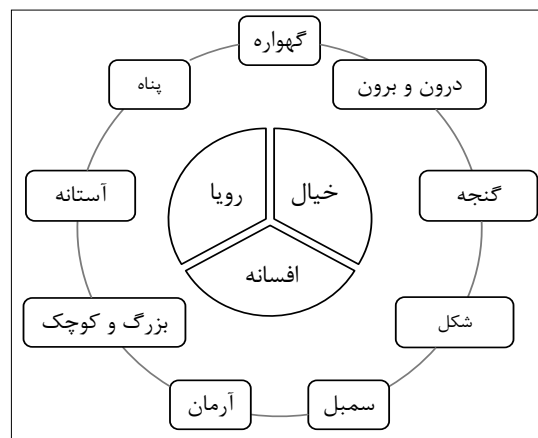
مذهب بررسی و نقد می‌کند. وی مثال‌هایی را می‌آورد که تنوع زیاد در شکل بناها نشان می‌دهد موقعیت، اقلیم و مصالح شکل را تعیین نمی‌کنند و بر جنبه‌های اجتماعی فرهنگی بیش از همه تأکید می‌کند. راپاپورت نیروهای اجتماعی و فرهنگی را نیروهای اولیه و دیگر نیروها را نیروهای ثانویه یا تغییردهنده می‌نامد و بیان می‌کند که شکلی که خانه در نهایت پیدا می‌کند به شیوه زندگی و ارزش‌های مشترک گروه و محیط آرمانی مطلوب بستگی دارد. او در مورد ارتباط انسان با معنی محیطی که در آن زندگی می‌کند بیان کرده است که این معنی است که محیط را به افراد مرتبط می‌سازد و در تغییراتی که افراد به محیط می‌دهند تأثیرگذار است. معنی تنها بخشی از عملکرد و یا جنبه‌ای از عملکرد نیست، بلکه مهم‌ترین عملکرد محیط ساخته شده است (راپاپورت، ۱۳۹۱). راپاپورت سه سطح از معنی را در محیط تشخیص می‌دهد. در بالاترین سطح جهان‌بینی، ساختار فلسفی و بینش فرد است. در سطح میانه هویت، ارزش‌ها، سلامتی و قدرت (عملکرد پنهان) نام گذاشته است. در سطح پایین نیازهای روزمره و ابزاری مانند

دسترسی، چیدمان و حرکت است که عملکرد آشکار نام‌گذاری کرده است (Rapoport, 1988). سایر محققان نیز از این دسته‌بندی سه‌گانه در تحلیل عوامل مؤثر بر شکل استفاده نموده‌اند (Coolen & Ozaki, 2004). تصویر شماره ۱ ساختاری را نشان می‌دهد که با توجه به دو جنبه عوامل تأثیرگذار و سه سطح از معنی تدوین شده است. در این تصویر نوع نیروهای شکل‌دهنده و تغییردهنده تأثیرگذار بر شکل خانه دسته‌بندی شده‌اند. نیروهای اولیه بر اساس سه سطح از معنی تفکیک شده‌اند. نمود توجه به پایین‌ترین سطح (عملکرد آشکار) را می‌توان در جمله خانه ماشین زندگی است، مشاهده کرد. سطح میانی که به شیوه زندگی ارتباط دارد (عملکرد پنهان) معادل جمله خانه گهواره فرهنگ است (راپاپورت، ۱۳۸۸)، تفسیر می‌شود. بالاترین سطح معادل تعبیر خانه به‌عنوان آستانه خیال (باشلار، ۱۳۹۲) است. معمولاً سایر محققان که مبتنی بر دیدگاه راپاپورت به بررسی معماری بومی پرداخته‌اند بر نمود مؤلفه‌های سطح میانه و شیوه زندگی تمرکز کرده‌اند و کمتر به بالاترین سطح معنا پرداخته‌اند.

ت ۱. ساختار عوامل تأثیرگذار بر شکل خانه مبتنی بر نظریه راپاپورت و باشلار

در جهت تکمیل این چهارچوب به نظریه باشلار (۱۳۹۲) رجوع شد. باشلار مؤلفه‌های خیال‌پردازی و رؤیاپردازی خانه را مورد توجه عمیق پدیدارشناسانه قرار داده است. باشلار (۲۰۱۴) خانه را آستانه خیال می‌داند و بیان می‌کند که مردم به خانه احتیاج دارند تا رؤیا بپردازند. در نظریه مطرح شده توسط باشلار می‌توان سه سطح تخیل، رؤیا و افسانه را در نظر گرفت. باتوجه به این نظریه مؤلفه‌های مورد بررسی در این پژوهش شامل گهواره، پناه، آرمان، مناظره بزرگ و کوچک، مرزها و آستانه‌ها، گنج‌ها و شکل است. همچنین باتوجه به سایر آثار باشلار که به آتش، خاک، باد و آب می‌پردازد، حضور و ادراک عناصر طبیعت ذیل مؤلفه نماد مورد بررسی قرار می‌گیرند. تصویر شماره ۲ ساختار استخراج شده از نظریه باشلار را نشان می‌دهد.

ت۲. چهارچوب نظری بر اساس نظریه باشلار
روش تحقیق

در این پژوهش برای شناخت سیاه‌چادر در بالاترین سطح معنی از روش پدیدارشناسی استفاده می‌شود. پدیدارشناسی به صورت شناخت معنای پدیده‌ها بدون قضاوت ارزشی توصیف شده است که فهم عمیقی از پدیده را فراهم می‌آورد (Creswell & Poth, 2016). در بین دو نوع پدیدارشناسی در این پژوهش از

روش هرمنوتیک استفاده شده است. بنابراین محقق به تفسیر هنر معماری مبتنی بر معانی به کمک ساختار مستخرج از نظریه باشلار در قالب مؤلفه‌های تصویر شماره ۲ می‌پردازد. مؤلفه‌ها شامل گهواره (تولد، خانه پدری، کودکی، گذشته فراموش نشدنی)، پناه (کلبه، گوشه، لانه پرنده، چمباتمه زدن، خصایل مادرانه)، آرمان (خانه رؤیایی، افسانه)، مناظره بزرگ و کوچک (میناتور، بی‌کرائگی درون)، مرزها و آستانه‌ها (مناظره درون و برون، ارتباط با آشفتگی بیرون)، گنج‌ها (کشوها و قفسه‌ها و گنج‌ها، مخفی، نظم، رسیدگی)، شکل (تدور، زاویه، گرد بودن) و نماد (عناصر طبیعی) است. در جهت شناخت رابطه این مؤلفه‌ها با معنا و زیبایی‌شناسی بر اساس تعریف باشلار از مضامین متکی بر رؤیا، تخیل و افسانه بهره گرفته می‌شود.

تفسیر هنر فرایند معنی دادن به اثر هنری است و در پاسخ به این سؤال است که معنی آن چیست. معنی شامل دو جنبه احساسات و شناخت می‌شود (Alipour, 2021). شناخت اثر هنری به صورت فهم اثر و خواندن محتوا و معنای آن است که شامل کشف نمادها و معانی اخلاقی، فلسفی، اجتماعی یا روان‌شناختی است (Alipour, 2021).

داده‌های این پژوهش با مشاهده مستقیم به صورت ملاقات با یک ایشوم متشکل از شش سیاه‌چادر در منطقه بیلاقی عشایر کوچروی قشقایی در حوالی روستای کمر از توابع شهرستان سپیدان استان فارس جمع‌آوری شد. عکس برداری از محل ایشوم و چادرها و اجزای آن صورت گرفت (در تصاویر شماره ۳ تا ۱۶ بخشی از این تصاویر آمده است). همچنین با سه نفر از زنان عشایر این ایشوم در ارتباط با شیوه زندگی و فعالیت‌های روزانه صحبت شد. یکی از این افراد کل فعالیت‌های روزانه زنان، مردان و کودکان را تشریح

گهواره

در نظریه باشلار به اهمیت خانه‌ای که انسان در آن زاده شده است، تأکید می‌شود. بنابراین کودکی که در سیاه‌چادر متولد می‌شود و در گهواره کوچک پر از تزئین‌های رنگارنگ و گمپل‌ها با شنیدن صدای لالایی قشقایی به خواب می‌رود، درکی خاص از سیاه‌چادر به معنای خانه دارد. فردی که در سیاه‌چادر به‌عنوان خانه به سر ببرد، در رؤیایپردازی بسیار متفاوت از فردی در شهر بزرگ است. ذهن وی به‌راحتی از سقف و دیوارهای سیاه‌چادر عبور می‌کند و در پهنای دشت و عرش آسمان گسترده می‌شود.

انسانی که در سیاه‌چادر زندگی می‌کند، درکی از محیط پهناور چندبعدی اطرافش دارد. صدای باد، صدای کودکان در حال بازی، زنگوله بزغاله‌ها، چای روی آتش و آتش هیزم زیر غذا را می‌شنود. همزمان درکی دارد از فرش زمین گسترده در زیر پا و فرش آسمان گسترده در بالای سر، بوی باد، بوی چای و نسیم که بر گونه انسان می‌خورد و همه‌چیز را درباره اقلیم، کوچ، مکان، وضعیت ابرها و بارانی که در راه است می‌گوید. در همین لحظه درکی نیز از فضای دوردست، کوه، حیوانات وحشی و چشمه آب دارد. گرچه نمی‌تواند آن‌ها را از این فاصله ببیند، اما از وجودشان آگاه است و زمانی که به دوردست می‌نگرد همه آنچه در فاصله‌ها ممکن است وجود داشته باشد از ذهنش عبور می‌کند. گرچه این دنیای تعریف‌شده و درک چندبعدی از آن در ذهن یک فرد بیرونی دنیایی شلوغ و بی‌نظم است، اما در ذهن او ساختارمند است.

شکل

سقف سیاه‌چادر قشقایی برخلاف سایر انواع دیگر سیاه‌چادر صاف است. در تصویر شماره ۶، چند سیاه‌چادر بیلاقی قشقایی دیده می‌شود. این چادر با

نمود. سایرین نیز به پرسش‌هایی پاسخ دادند. معمولاً محل اقامت بیلاقی عشایر قشقایی در میان رشته‌کوه زاگرس و دور از شهر و روستا در نواحی صعب‌العبور است. این ایشوم خاص با اقامت در نزدیک پیست اسکی به دلیل امکان دسترسی با اتومبیل انتخاب شد. در جهت تحلیل این داده‌ها نیاز به شناخت عمیق زندگی عشایر بود که به این جهت از داده‌های وسیع‌تری که در طول سال‌ها مطالعه و تجربه زیسته توسط نگارنده جمع‌آوری شده بود استفاده شد. مرور تحقیقاتی که پیش‌ازین درباره سیاه‌چادر عشایر و به‌خصوص مواردی که شرح زندگی و درک قشقایی را از محیط و ساختار زندگی ایشان مطرح می‌کند مانند آثار ارزشمند بهمین بیگی (۱۳۶۸)، فیلم‌های مستند مرتبط با زندگی عشایر، لالایی‌ها و موسیقی و اشعار قشقایی و ملاقات‌هایی با عشایر در طول سالیان گذشته توسط نگارنده کمک کرد تا بتواند به تحلیل کیفی پدیدارشناسانه بپردازد. نتایج این موشکافی در ادامه آمده است.

یافته‌ها

هنر معماری عشایر قشقایی از بعد معنا و زیبایی‌شناسی مبتنی بر نظریه باشلار در ذیل مؤلفه‌های تصویر شماره ۲ موردبررسی قرار می‌گیرد. این پژوهش در پی این است که پیام‌ها و انگاره‌های معماری را به‌صورت اکتشاف پدیدارشناسانه شناسایی کند. تصویر شماره ۳ یک نمونه از سیاه‌چادر تابستانه قشقایی به‌عنوان پدیده موردبررسی را نشان می‌دهد.

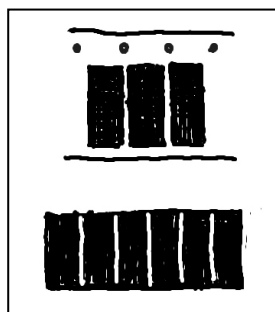

شکل ۳. سیاه‌چادر بیلاقی عشایر قشقایی

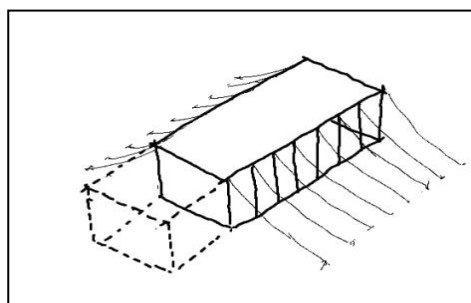
ستون‌های قائم و سقف افقی، یک مکعب مستطیل است. گرچه عشایر قشقایی چادرهایشان را با اجزای مشابه سایر عشایر می‌سازند، اما شکل این چادرها با یکدیگر متفاوت است و عشایر قشقایی چادرهای بیلاقی با سقف صاف دارند. این مردم که در زمستان با همین عناصر، چادری با سقف شیب دار می‌سازند، چرا در تابستان سقف صاف را ترجیح می‌دهند؟ به نظر می‌رسد مؤلفه‌های فنی یا کارکردی در سقف صاف برای تابستان قابل توجیه نیست بلکه نوعی ذائقه و خواست زیبایی‌شناسی و نماد است که چادر با سقف صاف را شیوه اجرای سازه چادری است. با فناوری مدرن هم سازه چادری به صورت صاف استفاده نمی‌شود. عشایر قشقایی به عمد تلاش می‌کنند تا ستون‌ها را قائم قرار داده و سقفی صاف و مکعب مستطیلی خوش تناسب ایجاد کنند.

می‌توان این چادر را مانند کهن الگوی ایوان ایرانی دانست، اما تفاوت در زیبایی‌شناسی آن‌ها وجود دارد. معمولاً در ایوان ایرانی تعداد ستون‌ها زوج و تعداد دهانه‌ها فرد است که این باعث می‌شود دهانه وسط مهم‌تر باشد. اما در سیاه‌چادر اغلب تعداد دهانه‌ها زوج است و دهانه مرکزی مهم‌تری وجود ندارد که این موجب می‌شود کل طول باز سیاه‌چادر به عنوان آستانه ورودی هم‌ارزش باشد (تصویر شماره ۴). از نظر تناسبات، این مکعب مستطیل معمولاً دو اندازه ثابت (ارتفاع و عرض) دارد و تنها در جهت طولی گسترش می‌یابد (تصویر شماره ۵). بنابراین عمق آن در بین سیاه‌چادرهای بیلاقی قشقایی تقریباً مساوی است. از سوی دیگر ترجیح فرم مکعب مستطیل به صورت نمادین فرم انسان‌ساخت برخلاف فرم‌های طبیعی سایر سیاه‌چادرهای عشایر و تأکید و سواس گونه به زاویه‌های

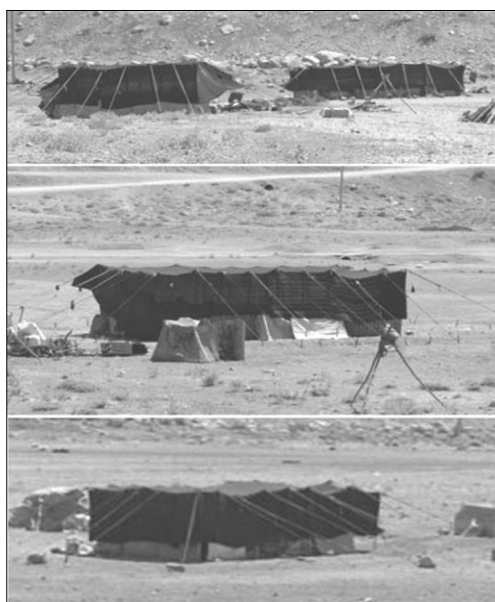
قائم را نشانی از کمال‌گرایی در فرم دانست (تصویر شماره ۶).

ت ۴. تفاوت فرد بودن دهانه‌ها در ایوان ایرانی و زوج بودن دهانه‌ها در سیاه‌چادر

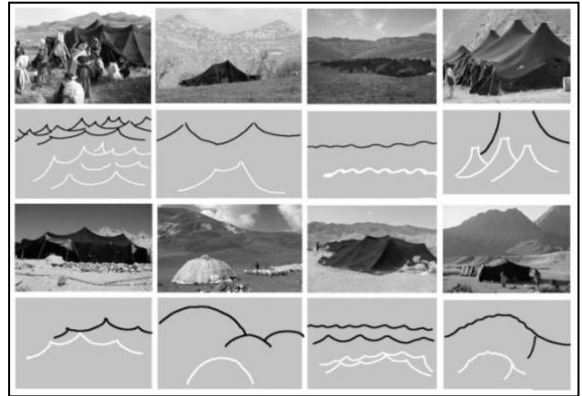
ت ۵. گسترش سیاه‌چادر

ت ۶. فرم مکعب مستطیلی سیاه‌چادر

پناه

بنا به نظریه باشلار احساس پناه در گروهی تعریف محیط آشیانه از اطراف است و با شکل سقف ارتباط دارد. درک مردم بومی از شکل بر اثر ارتباط با طبیعت و محیط اطراف است. معمولاً دیده می‌شود که معماری بومی از طبیعت اطراف اقتباس می‌شود. با مقایسه شکل چادرهای عشایری با محیط در تعداد زیادی از انواع آن‌ها پی می‌بریم که شکل سقف تا چه اندازه به شکل کوهستان‌های اطراف شباهت دارد. تصویر شماره ۷، چند مثال از قیاس در سایر چادرهای عشایر مختلف لر، بلوچ، شاهسون، سنگسر، خمسه و غیره نشان می‌دهد. اما عشایر قشقایی در تعریف پناه به فرم‌های ارگانیک محیط رجوع نکرده و فرمی انسان‌ساخت (مکعب‌مستطیل) را برای پناه در نظر گرفتند (تصویر شماره ۷).

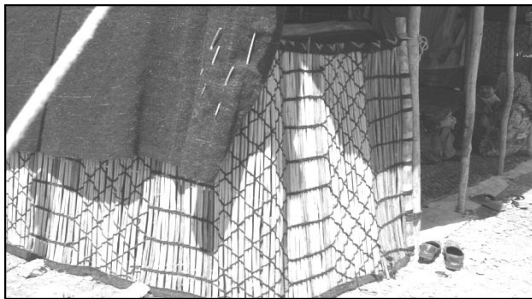
ت۷. مقایسه فرم چادر و کوهستان در سیاه‌چادرهای مختلف

آرمان

تصور نسبت به خانه آرمانی در ساخته‌های بومی جلوه می‌کند. قشقایی‌ها برای محیط اطراف خود و کوه و دشت اهمیت زیادی قائل هستند، به نوعی که برای هر صخره، دره، قله و تپه اسمی مخصوص انتخاب می‌کنند که باعث می‌شود هر کدام دارای معنی شود. آن‌ها برخلاف تعریف رایج خانه، تنها سیاه‌چادر را خانه خود

نمی‌دانند بلکه در کل قلمروی کوچ سکنا دارند و درکی متفاوت با یک شهرنشین از بستر و محیط اطراف دارند. در انتخاب مکانی که در آن سیاه‌چادر را برپا کنند، معمولاً بازگشت به اجاق نیاکان را مدنظر دارند. باین حال در این انتخاب، ویژگی‌های نمادین و معنا تأثیر دارند. وجود کوه، چشمه، چشم‌انداز، خاطره و روح نیاکان برای این اقامت واجد ارزش است و بیشتر از معنی کارکردی به معنی نمادین مانند اهمیت دادن به یک جهت که مقدس انگاشته می‌شود و ویژگی‌های نمادین منظر توجه دارند.

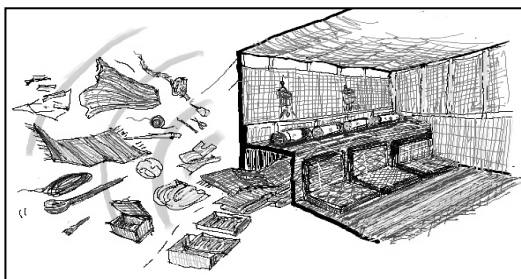
همچنین رنگ در زندگی عشایر و هنرهایشان اهمیت ویژه‌ای دارد. سیاه‌چادر، سیاه است؛ درعین حال گمپل‌ها جلوه رنگارنگی به سیاهی چادر می‌دهد. این روحیه شاد و تنوع رنگی در پوشش و لباس قشقایی دیده می‌شود. در چادر بیلاقی این گمپل‌ها در جلوی چادر و پیشانی آن جلوه می‌کنند. عشایر سیاه‌چادر را به‌مانند انسانی می‌بینند که چهره‌ای و پشت سری دارد و حضور این گمپل‌ها در پیشانی سیاه‌چادر به‌مانند موهای زنان در پیشانی‌شان است (تصویر شماره ۸).

ت۸. تزئین بخش پایینی (نی چی)

طبق نظریه باشلار پرداختن به خانه، تمیز کردن، جلا دادن و تزئین کردن اهمیت دارد. سیاه‌چادر قشقایی برای زنان این ایل اهمیت بالایی دارد. همواره داخل آن با فرش‌های رنگین، پشتی‌ها، جاجیم و نی چی تزئین و آراسته می‌شود و آن را تمیز نگه می‌دارند. این رسیدگی

زیبایی شناسانه نقش دارد.

ت ۹. رؤیایی از دنیای مخفی شده در گنجه‌ها

ت ۱۰. داخل سیاه‌چادر بیلاقی قشقای (علی پور،

۱۳۸۸، ۲۵)

مرزها و آستانه‌ها

سایر محققان درباره عرصه‌ها و قرارگاه‌ها در سیاه‌چادر با توجه به شیوه زندگی و عرصه‌های زنانه و مردانه بحث کرده‌اند. در اینجا موضوع چرایی این جدایی نیست؛ بلکه قرار گرفتن عرصه مردانه در سمت راست و جایگاه زنان در سمت چپ است (تصویر شماره ۱۰). این تفکیک سمت راست و چپ برای مردان و زنان در بین بسیاری از عشایر با قومیت‌های مختلف دیده می‌شود. معمولاً راست و چپ به دو معنای متفاوت در باورها جای دارند. سمت راست احساس کنترل‌شده، محترم و منظم و سمت چپ احساس صداقت، طبیعت و نامنظمی می‌دهد.

طبق نظریه راپاپورت شیوه تفکیک عرصه انسان و حیوان اهلی در شناخت باورهای مردم اهمیت دارد. در باور عشایر حیوانات به‌خصوص دام جایگاه بالایی

چیزی فراتر از ملاحظات کارکردی است و می‌توان آن را بر اساس نظریه باشلار عشق ورزیدن به خانه تفسیر نمود. تعریف فضاهای کوچک مینیاتوری می‌توان سیاه‌چادر را نمونه‌ای از این فضاها توصیف کرد که در عین مقیاس کوچک که ظاهراً به اندازه یک اتاق جلوه می‌کند، معانی بزرگ‌تری در خود دارد. در نقطه مقابل این کوچکی وسعت و بی‌کرائگی قلمروی سکونت وجود دارد که به صورت دشت فراخ و کوهستان بخشی جدایی‌ناپذیر از مفهوم سکونت برای فرد کوچرو بوده و قلمروی رؤیاپردازی است. بنابراین در چشم‌ظاهرین بیرونی سیاه‌چادر کوچک است. اما برای یک ایلداتی دنیای عظیم کوچک شده در یک خانه است. این مینیاتور یک عمارت کوچک شده در مقیاس قابل حمل به سرتاسر قلمرو است که ایجاد حس صمیمت و عشق مدنظر در این نظریه را نیز در بردارد.

گنجه‌ها

باشلار نظم درون گنجه‌ها را مهم می‌داند که خانه را از بی‌نظمی لجام‌گسیخته نجات می‌دهد. همچنین گنجه‌ها و کسوها و مخفی کردن وسایل را منشأ رؤیاپردازی می‌داند. از سوی دیگر راپاپورت میزان مبلمان و وسایل منزل را مبتنی بر ویژگی‌های فرهنگی دانسته و خانه به ظاهر خالی با مبلمان اندک ژاپنی را مثال می‌زند. در خوانش خانه عشایر قشقای شاید با این سؤال مواجه شویم که آن‌همه وسایل مورد نیاز (ابزار تولید صنایع دستی، لباس‌های رنگارنگ زیبا، صنایع دستی تولیدشده و سایر احتیاجات زندگی) کجا هستند؟ عشایر به شیوه‌ای مینیاتوری تمام ابزار و وسایل را در پشت چادر در ردیفی چیده‌اند و روی آن جاجیم کشیده و بالش‌های رنگارنگی را روی آن قرار می‌دهند (تصویر شماره ۱۰). حضور این بالش‌ها در آن بالا با ملاحظات عملکردی جور در نمی‌آید. در اینجا خواست

درون و بیرون

همان‌طور که در بخش قبل اشاره شد، عرصه‌های مختلف تفکیک مشخصی ندارد؛ بنابراین درون و بیرون هر عرصه مفهومی نسبی است. البته منظور از نظر دسترسی و عملکردی نیست، بلکه معانی‌ای مانند درون و بیرون و دور و نزدیک است. طبق این تعریف، مستراح در جایی دور نسبت به سیاه‌چادر قرار می‌گیرد؛ زیرا ناخواستنی است و اجاقی که روی آن چای تهیه می‌شود در نزدیک سیاه‌چادر قرار می‌گیرد؛ زیرا خواستنی است.

برای ورود به درون سیاه‌چادر ییلاقی معمولاً از راستای طولی آن از بین ستون‌ها وارد می‌شویم. این سیاه‌چادر سه سمت بسته و یک سمت باز دارد. چرا سه طرف بسته و یک طرف باز است؟ بسیاری از چادرهای عشایری دو طرف باز دارند یا از نقاط مختلف اطراف چادر می‌توان وارد آن شد. تنوع ورودی مرز درون و بیرون را مخدوش می‌کند. بنابراین در سیاه‌چادر ییلاقی عشایر قشقایی می‌توان مرز درون و بیرون را مرزی به نسبت تعریف شده دانست، برخلاف سایر عرصه‌ها که مرز مشخص ندارند.

نماد

عناصر طبیعت مانند باد، خورشید، آتش، خاک، آب و آسمان در دیدگاه عشایر قشقایی و در معماری نقش دارند. در بررسی افسانه‌ها و اسطوره‌های قشقایی به افسانه اوغورخان برمی‌خوریم که دارای شش پسر به نام‌های آفتاب، ماه، ستاره، آسمان، کوه و دریا است (گوهری و چارئی، ۱۳۸۹). این افسانه نشان‌دهنده اهمیت بالای عناصر طبیعی در باورهای قشقایی است. آسمان در زندگی قشقایی نقش دارد و به‌مانند گنبد بالای سر است، به‌خصوص آسمان شب که محدوده خیال و رؤیپردازی است.

دارند، اما عشایر قشقایی برای قلمروی انسان و حیوان تفکیک قائل هستند. برخلاف برخی دیگر از عشایر که حیوانات مجاز به رفت‌وآمد در چادر هستند، در چادر قشقایی حیوانات وارد نمی‌شوند.

باید توجه داشت که سیاه‌چادر تنها بخشی از خانه است و مفهوم خانه فراتر بوده و محوطه اطراف سیاه‌چادر را نیز شامل می‌شود. این مجموعه در نزدیک سیاه‌چادر شامل فضاهای اجاق، قالیبافی، آشپزی، محل ماکیان با کمی فاصله، انبار هیزم و انبار آب، کمی دورتر محل نگهداری بزغاله‌ها، مستراح و محوطه مرکزی بین چادرها که محل حضور گله است که در نظمی دایره‌وار چیده شده‌اند. تصویر شماره ۱۱، بخشی از این چیدمان را نشان می‌دهد. بنابراین نمی‌توان مرز مشخصی بین عملکردها و عرصه‌ها تعیین کرد. داخل سیاه‌چادر که بخش اصلی تمیز و تزئین شده است، فضای پذیرایی و استراحت شبانه است اما فعالیت‌هایی مانند آشپزی و غیره خارج از این محدوده انجام می‌شود. حیوانات نیز در عرصه‌ای دورتر قرار می‌گیرند. کل این مجموعه به‌عنوان یک خانه در نظر گرفته می‌شود که مرز بیرونی ندارد. بنابراین یک بازدیدکننده از بیرون نمی‌داند چه زمانی به مرز حضور در داخل خانه عشایر پا گذاشته است. شاید بلافاصله که از اتومبیل خود پیاده می‌شود با اولین قدم پا به درون خانه عشایر گذاشته است.

۱۱. محل قرارگیری بخش‌های مختلف

فردی که در چادر بنشیند با عناصر طبیعت رابطه نزدیک و تنگاتنگی دارد. زمین را در زیر پای خود احساس می‌کند، زیرا روی زمین می‌نشیند. لمس باد را روی گونه خود احساس می‌کند. همچنین حضور خورشید درخشان را در پهنای آسمان احساس می‌کند (تصویر شماره ۱۲). خورشید در افسانه‌ها و اسطوره‌های عشایر حضور پراهمیت دارد. نقش مهرانه، چلیپا یا خورشید آریایی به چند شکل مختلف در صنایع دستی قشقایی به چشم می‌خورد (سوری، ۱۳۹۷). مهم‌ترین عنصر نمادین معماری اجاق است که تنها عنصر ثابت است و کوچ نمی‌کند. نمادهای طبیعت تنها محدود به عناصر چهارگانه نیست؛ بلکه حیوانات به‌خصوص حیوانات وحشی مانند شیر نقش نمادین دارند. مسکن عشایر آن‌ها را از گزند حیوانات مصون نمی‌دارد و همواره خود و دام‌هایشان در معرض خطر هستند. حضور گرگ خاکستری در افسانه‌ها و نماد شیر در نقش‌ها فراوان است. گاهی انسان‌ها خود را به‌مانند حیوانات در رؤیا تصور می‌کنند؛ اینجاست که مرز خیال باز می‌شود و افسانه شکل می‌گیرد.

ت ۱۲. رابطه انسان با عناصر طبیعت در سیاه‌چادر

بحث

معماری خانه عشایر کوچروی قشقایی، سیاه‌چادر و عرصه‌های اطراف، بر اساس چهارچوب باشلار به صورت تفکیک در مؤلفه‌های مختلف بررسی شد. جدول شماره ۲، جمع‌بندی معنای زیبایی‌شناسانه و

نمادین خانه قشقایی را بر اساس یافته‌های پژوهش نشان می‌دهد. برای درک کلیت این معماری باید از ظواهر فاصله گرفت و آن را از دیدگاه انسان خیال‌پرداز و رؤیاپرداز درک کرد. شب‌هنگام مرد در کنار آتش اجاق به نگهبانی مشغول است و باید از گله جمع‌شده در فضای مرکزی و خانواده خود که در چادر خواب هستند، در مقابل دزدان و حیوانات وحشی و سایر موجودات خیالی مهاجم محافظت کند. سقف آسمان بالای سر اوست. وی زمان زیادی را با آسمان تنها است و رؤیا می‌بافد (تصویر شماره ۱۳). بنابراین این موقعیت فراتر از شیوه زندگی است و خیال، رؤیا و افسانه درگیر است.

ت ۱۳. مرد ایستاده در کنار آتش اجاق در حال نگهبانی شبانه

ساختار معماری که کلیت هنر معماری عشایر قشقایی را نشان دهد، باتوجه به آنچه در بخش آستانه و مناظره و درون و بیرون گفته شد، به‌صورت دایره‌های متحدالمرکز به دور اجاق یا سیاه‌چادر تفسیر شد. زن عشایر در طول روز با بخش‌های مختلف خانه سروکار دارد. نان می‌پزد، غذا می‌پزد، چای می‌نوشد، انبار آب، غذا و هیزم را چک می‌کند، بچه‌ها را در حال بازی مراقبت می‌کند، قالی می‌بافد، گوسفندان را می‌دوشد، مشک می‌زند؛ درعین حال از عرصه‌ای دورتر و وسیع‌تر که گله برای چرا می‌رود یا حیوانات وحشی یا ناشناخته‌ها در آن حضور دارند آگاه است. بنابراین طبق

- بهمن بیگی، محمد. (۱۳۶۸)، بخارای من ایل من، تهران، انتشارات آگاه.
- حساس، نجمه. (۱۳۹۵)، از خانه تا سیاه خانه جایگاه معماری در سیاه چادر کوچ نشینان، شبک، (۱۱-۱۲)، ۴، ۱۱۰-۱۰۱.
- دانایی نیا، احمد و ایل بیگی پور، فرانک. (۱۳۹۶)، ویژگی های منظر فرهنگی عشایر بختیاری و تأثیر آن در ساختار معماری کوچ نشینی، باغ نظر، (۵۷)، ۱۴، ۷۴-۶۳.
- دیگار، ژان پیر. (۱۳۶۶)، فنون کوچ نشینان بختیاری (ترجمه اصغر کریمی)، مشهد: آستان قدس رضوی.
- رایپورت، اموس. (۱۳۸۸)، انسان شناسی مسکن (ترجمه خسرو افضلیان)، مشهد: آستان قدس رضوی.
- رایپورت، اموس. (۱۳۹۱)، معنی محیط ساخته شده رویکردی در ارتباط غیر کلامی (ترجمه دکتر فرح حبیب)، چاپ دوم، تهران: انتشارات سازمان فناوری اطلاعات و ارتباطات شهرداری تهران.
- رنجبر، ناصر و محمودی، مهنوش. (۱۳۹۹)، ریخت شناسی سیاه چادر در عشایر جنوب غرب ایران مطالعه موردی عشایر جنوب استان ایلام و شمال استان خوزستان، هنر و تمدن شرق، ۲۶-۱۵.
- روحی، ترانه. (۱۳۹۵)، سیاه چادر معماری عشایر کوچ نشین، فرهنگ مردم ایران، ۴۵ و ۴۶، ۳۴-۹.
- زرگر، اکبر. (۱۳۷۸)، درآمدی بر شناخت معماری روستایی ایران، چاپ دوم، تهران: دانشگاه شهید بهشتی.
- سوری، آزاده. (۱۳۹۷)، پژوهشی در نقش پردازی گلیم قشقایی فارس، نشریه هنرهای زیبا هنرهای تجسمی، (۲)، ۲۳-۶۸.
- علی پور، لیلا. (۱۳۸۸)، بازارچه عشایر قشقایی: طراحی مرکز پشتیبانی عشایر قشقایی در فیروزآباد، پایان نامه کارشناسی ارشد معماری، دانشگاه تهران.
- علی پور، لیلا. (۱۴۰۰)، بررسی معماری سیاه چادر، مجموعه مقالات هشتمین همایش ملی مطالعات و تحقیقات نوین در حوزه علوم جغرافیا، معماری و شهرسازی ایران، تهران.
- فیلبرگ، کارل. (۱۳۷۱)، سیاه چادر مسکن کوچ نشینان جهان در پویه تاریخ (ترجمه اصغر کریمی)، مشهد: آستان قدس رضوی.
- کیانی، منوچهر. (۱۳۷۱)، سیه چادرها تحقیقی از زندگی مردم قشقایی، شیراز: کیان نشر.
- گوهری مطلق، زهرا؛ چارئی، عبدالرضا. (۱۳۸۹)، نمادها و نقوش تصویری افسانه ها و داستان ها در آثار هنری ایل قشقایی، نگره، ۱۴، ۹۳-۸۵.
- لفافچی، مینو. (۱۳۹۲)، حلقه گمشده ای از معماری ایران: معماری کوچ مطالعه موردی عشایر قشقایی، تهران: تایماز.
- نصرتی، روح اله و قلی پور، محسن. (۱۳۹۸)، درهم تنیدگی خانه قلمرو و فضای درون برون در جامعه ایلی ایران مطالعه موردی ایل کاکاوند، مطالعات جامعه شناختی، ۵۴، ۱۶۷-۱۴۱.
- ورمقانی، حسنا. (۱۳۹۳)، بررسی عوامل مؤثر بر طراحی مسکن عشایری و روستایی ایل قشقایی، نگرش های نو در جغرافیای انسانی، ۲۵، ۲۳۶-۲۱۷.
- Alipour, L. (2021). The perception of students' pre-sketching by architecture educators, *International Journal of Education Through Art*, 17:3.
- Andrews, P. A. (1997). *Nomad tent types in the Middle East*, L. Reichert publication.
- Bachelard, G. (2014). *The poetics of space*, Penguin Classics.
- Creswell, J. W., & Poth, C. N. (2016). *Qualitative inquiry and research design: Choosing among five approaches* (2nd ed), Sage publications.
- Coolen, H. & Ozaki, R. (2004). Culture, lifestyle and the meaning of a dwelling. *International Conference on Adequate and Affordable Housing for All, Research, Policy and Practice*.
- Hassas, N. & Bardzinska-Bonenberg, T. (2020). Typology of the Black Tents Architecture between Iranian Nomad Tribes. *Int. J. Architect. Eng. Urban Plan*, 30(2), 165-183.
- Hasgül, E. (2015). Space as configuration: Patterns of space and culture, 9th Theory and History of Architecture Conference, Architheo, Istanbul, Turkey.
- Mendonça, P. (2017). The evolution of Architectural membranes, *Proceedings Book of the International Conference on Building Materials and Construction*, Lyon, p.18
- Rapoport, A. (1988). Levels of meaning in the built environment, *Cross-cultural perspectives in nonverbal communication*, 317-336.
- Scelta, G. F. (2011). *Much to Learn About Living: Tuareg Architecture and Reflections of Knowledge*, London: University of London.

DOI: 10.22034/41.180.57